

STRUKTURA I WZROST GOSPODARKI NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ

WSPÓLZALEŻNOŚĆ DYNAMIKI WZROSTU I PRZEMIAN STRUKTURY GOSPODARCZEJ

Między wzrostem gospodarczym i zmianami struktury ekonomicznej istnieją różnorodne współzależności. Najważniejsza z nich polega na tym, że wzrost gospodarczy wymaga odpowiednich zmian w istniejących strukturach ekonomicznych, a z kolei owe zmiany strukturalne są warunkiem i czynnikiem dalszego wzrostu.

Wzrost produkcji w długich okresach jest jednocześnie wzrostem ilościowym i strukturalnym. Wraz ze wzrostem produkcji występują zazwyczaj zmiany proporcji między działami i gałęziami gospodarki narodowej oraz zmiany branżowej i asortymentowej struktury produkcji w obrębie poszczególnych działów i gałęzi. Mają one z jednej strony charakter techniczno-ekonomiczny, gdyż wynikają z postępującego rozwoju sił wytwórczych, a z drugiej — społeczno-ekonomiczny, albowiem są odbiciem panujących stosunków społeczno-gospodarczych i warunków ustrojowych, jakie występują w poszczególnych krajach.

W literaturze ekonomicznej pojawia się coraz więcej opracowań poświęconych analizie różnych aspektów struktury ekonomicznej¹. Większość autorów uznaje zmiany strukturalne za czynnik jakościowy wzrostu gospodarczego i wyraża przekonanie, że ich rola zwiększa się wraz z przechodzeniem do takiego wzrostu, który charakteryzuje się przewagą czynników intensywnych. Przy czym niezależnie od tego czy te zmiany są rezultatem planowej działalności państwa, czy też efektem sprzecznych,

¹ Por. S. Chejman, *Nauczno-techniczeskij progress i struktura obszczestwiennogo proizwodstwa*. „Woprosy Ekonomiki” nr 1/1973; B. Minc, *Postęp ekonomiczny*, Warszawa 1967; S. Marciniak, *Struktura produkcji a dynamika wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1970; K. Porwit, *Z teorii i praktyki planowania*, Warszawa 1970; G. Schultz, *Technische Revolution und Strukturwandel in der Industrie*, Berlin 1966; K. Steinitz, *Entwicklung der Produktionsstruktur als entscheidender Faktor des ökonomischen Wachstums*. „Wirtschaftswissenschaft” nr 8/1968.

często indywidualnych dążeń jednostek gospodarczych, wywierają one zawsze wpływ na kierunki, dynamikę i efektywność całej gospodarki oraz poszczególnych jej elementów.

Po pierwsze — wraz z rozwojem ogólnej produkcji przemysłowej występuje szybszy rozwój przemysłu przetwórczego niż wydobywczego. W wyższych stadiach rozwoju gospodarczego, pod wpływem zwiększania się rozmiarów popytu i zmian w jego strukturze, wzrasta konsumpcja dóbr nowoczesnych i długotrwałego użytkowania, co pociąga za sobą zwiększanie dynamiki przemysłów przetwórczych. Poza tym, szybsze tempo tych przemysłów wiąże się z praktycznym wykorzystywaniem postępu technicznego i rewolucji naukowo-technicznej.

Po drugie — procesowi szybkiego rozwoju przemysłu towarzyszą istotne zmiany w jego rodzajowej i asortymentowej strukturze. Następuje przechodzenie od względnie prostych wyrobów przemysłowych (np. tekstylia, odzież, żywność) do wytwarzania produktów bardziej skomplikowanych pod względem technicznym (np. samochody, agregaty maszyn do produkcji zautomatyzowanej, artykuły chemiczne, telewizory itd).

Po trzecie — zmieniają się tak zwane gałęzie wiodące. W miejsce tych, które wyszły na czoło w ostatnich trzydziestu latach XIX wieku (górnictwo węgla, hutnictwo żelaza i stali, włókiennictwo i przemysł odzieżowy, przemysł środków transportu), pojawiają się nowe gałęzie wiodące, które kreuja postęp techniczny i technologiczny oraz wywierają wpływ na wzrost społecznej wydajności pracy (elektrotechnika i elektronika, energetyka, chemia, przemysł elektromaszynowy, lotniczy, kosmiczny).

Po czwarte — szybkiemu wzrostowi dochodu narodowego towarzyszy rosnący udział przemysłu, budownictwa i usług w tworzeniu tego dochodu, głównie kosztem udziału rolnictwa i leśnictwa. W krajach najbardziej rozwiniętych udział rolnictwa w tworzeniu produktu narodowego spadł z 50 - 60% w początkowym stadium rewolucji przemysłowej do 20 a nawet 10% w latach pięćdziesiątych XX wieku, natomiast udział przemysłu zwiększył się w tym samym okresie od 20 - 30% do 40 - 50%².

Po piąte — w związku z industrializacją zmniejsza się absolutny i względny poziom zatrudnienia w rolnictwie, a zwolnione zasoby siły roboczej zostają wchłonięte przez rozwijający się przemysł oraz dział usług. W tym samym czasie, w rezultacie upowszechnienia oświaty i nauki wzrasta w ogólnym zatrudnieniu odsetek pracowników z wykształceniem zawodowym, średnim lub wyższym. Jednocześnie, pod wpływem sytuacji społeczno-politycznej, demograficznej oraz polityki państwa, rośnie udział kobiet wśród ogółu zatrudnionych³.

² S. Kuznets, *Modern Economic Growth, Rate, Structure and Spread*, Yale University Press, New Haven, London 1967, s. 96.

³ Por. C. Clark, *The Conditions of Economic Progress*, wyd. III. London

Po szóste — odpowiednio do długookresowych przekształceń strukturalnych zarówno w sferze produkcji, jak również w popycie światowym, zachodziły daleko idące zmiany struktury handlu zagranicznego. Polegały one: a) na wzroście udziału wyrobów przemysłowych w ogólnych obrotach światowych, głównie kosztem surowców i artykułów żywnościowych; b) na szybszym wzroście obrotów handlowych produktami należącymi do tych samych grup towarów, aniżeli produktami znajdującymi się w różnych grupach, najczęściej kontrastowych, c) na powstaniu i rozwoju coraz ściślejszych powiązań gospodarczych, wyrażających się przeplwem myśli ludzkiej, technologii oraz zróżnicowanych dóbr inwestycyjnych i konsumpcyjnych⁴.

Po siódme — wszystkie wyżej zarysowane zmiany strukturalne znajdują swój wyraz w strukturze konsumpcji, która w miarę wzrostu dochodu narodowego i dochodów realnych ludności zmienia się w ten sposób, że udział artykułów żywnościowych w ogólnej wartości konsumpcji maleje, a podstawową grupą wydatków ludności z dochodów osobistych stają się wydatki na zakup dóbr pochodzenia przemysłowego oraz nabywanie usług⁵.

Swoiste warunki w dziedzinie przemian strukturalnych wystąpiły w Niemieckiej Republice Demokratycznej, gdzie splotały się zadania dotyczące przemian w makrostrukturze, a wynikające z konieczności rozbudowy podstawowych działów gospodarki narodowej (przemysł, budownictwo, transport) i gałęzi przemysłu (energetyka, hutnictwo, metalurgia, przemysł ciężkich maszyn, ciężka chemia), co związane było z podziałem Niemiec na dwa odrębne państwa, oraz zadania determinowane praktycznym stosowaniem osiągnięć rewolucji naukowo-technicznej. Poza tym, przeobrażenia strukturalne musiały być realizowane ze względu na daleko idącą deformację stosunków demograficznych. Wyraziła się ona nie tylko pogorszeniem struktury ludności NRD według wieku i płci, ale nawet zmniejszeniem się absolutnej liczby ludności. Powodem była także zmiana kierunków powiązań gospodarki NRD z układami zewnętrznymi, co wiązało się z sytuacją polityczną w Europie i w świecie oraz włączeniem NRD w integrujący się system międzynarodowego socjalizmu.

1957; A. G. B. Fischer, *Production, Primary, Secondary and Tertiary*. „The Economic Records” nr 28/1938; M. Kabaj, *Elementy pełnego i racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*. Warszawa 1972.

⁴ Por. A. J. Brown, *Introduction to the World Economy*. London 1959, s. 155 i n.; *Problemy wzrostu gospodarczego w kapitalizmie*. Warszawa 1965, s. 60.

⁵ Por. V. R. Fuchs, *The Service Economy*. New York 1968; J. Mujżel, *Przestanki i dzwignie kształtowania struktury konsumpcji w gospodarce socjalistycznej*. „Ekonomista” nr 6/1970; J. Pajestka, *Problemy strukturalnej polityki konsumpcji na obecnym etapie rozwoju*. W: *Perspektywiczny model konsumpcji*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1970.

W ten sposób w przypadku Niemieckiej Republiki Demokratycznej zmiany makrostruktury ekonomicznej, charakterystyczne dla stadium rewolucji przemysłowej spłoty się z bardziej szczegółowymi przeobrażeniami struktur częściowych, które występują tylko tam, gdzie istnieje już podstawowy i komplementarny system przemysłowy.

GOSPODARCZE SKUTKI PODZIAŁU NIEMIEC

Zgodnie z decyzjami konferencji poczdamskiej z 1945 r. Niemcy, podzielone na strefy okupacyjne, miały być traktowane i zachowane jako jednolity organizm. Bieg wydarzeń politycznych przekreślił jednak możliwość zachowania gospodarczej całości Niemiec. W 1949 r. powstały dwa odrębne państwa, a co za tym idzie — także dwa samoistne i samodzielne organizmy społeczno-polityczne oraz gospodarcze.

Podział Niemiec doprowadził do zerwania wielostronnych więzów, jakie istniały między poszczególnymi częściami Rzeszy Niemieckiej. Ze względu na specyficzną strukturę społeczno-gospodarczą, ukształtowaną w procesie kapitalistycznej industrializacji, wywołał także na obszarze obecnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej szereg dysproporcji, które jeżeli nie uniemożliwiały dalszego zrównoważonego wzrostu gospodarczego, to przynajmniej poważnie go utrudniały.

Na terytorium obecnej NRD, które obejmowało 23% powierzchni całych Niemiec, zamieszkiwało 22% ludności i znajdowało się 24% produkcji przemysłowej oraz 26% produkcji rolniczej III Rzeszy Niemieckiej⁶. Z danych tych można by wnioskować, że obszar obecnej NRD miał najmniej zależną od zewnętrznych układów, a jednocześnie najbardziej zrównoważoną strukturę ekonomiczną, gdyż między jego udziałami w ogólnoniemieckim zaludnieniu, powierzchni oraz produkcji przemysłowej i rolniczej istniały najmniejsze rozpiętości. W rzeczywistości jednak gospodarka tego obszaru, chociaż przedstawiała sobą duży potencjał produkcyjny, nie posiadała struktury komplementarnej. Ze względu na wyspecjalizowaną produkcję zależała ona od wymiany wewnątrzniemieckiej i zagranicznej.

Przemysł zlokalizowany na terytorium obecnej NRD był w dziedzinie podstawowych surowców i materiałów, a szczególnie węgla kamiennego, koksu, surówki żelaza, stali, wyrobów metalurgicznych i chemikaliów, uzależniony od dostaw z pozostałych części Niemiec (głównie z zachodnich, częściowo z Górnego Śląska) oraz zza granicy. Słabo były także rozbudowane wstępne stadia przetwórstwa surowców i materiałów, przy-

⁶ *Economic Bulletin for Europe*, Vol. 1. No 3, Geneva 1950, s. 25.

gotowujące półfabrykaty dla potrzeb różnych gałęzi przemysłu przetwórczego. O tym, jak duża była dysproporcja między własną bazą metalurgiczną a przemysłem przetwórstwa metalowego świadczy fakt, że na obszarze obecnej NRD była tylko jedna huta z czterema przestarzałymi wielkimi piecami⁷. Podobnie przemysł chemiczny posiadający znacznie rozbudowane wyższe stadia przetwórstwa, nie miał dostatecznych zasobów takich podstawowych chemikaliów, jak: kwas siarkowy, soda, chlor czy acetylen. Nie najlepsza była sytuacja w przemysłach inwestycyjnych; na terenie obecnej NRD nie wytwarzano ciężkich maszyn i urządzeń produkcyjnych, niezbędnych dla rozwoju górnictwa, hutnictwa, energetyki, budownictwa, przemysłu chemicznego, transportu czy rolnictwa.

W dziedzinie rolnictwa obszar obecnej NRD znajdował się w nieco korzystniejszej sytuacji niż obszar obecnej RFN. Jeżeli bowiem udział własnej produkcji w ogólnym spożyciu produktów rolno-spożywczych wynosił na zachodzie 82⁰/₀, to na terytorium obecnej NRD — 107⁰/₀. Wynika stąd, że dawne obszary środkowoniemieckie posiadały pewne nadwyżki rolne, które eksportowano do blisko położonych i mających deficyt żywności Niemiec zachodnich. Zresztą handel produktami rolnymi był dla Niemiec środkowych konieczny nie tylko z powodu istnienia nadwyżek tych towarów, ale również ze względu na strukturę produkcji rolnej, która charakteryzowała się znaczną przewagą produkcji roślinnej nad zwierzęcą oraz owocowo-warzywną.

Dodatkowym czynnikiem utrudniającym szybki rozwój powojenny były straty w majątku narodowym wywołane działaniami wojennymi czy też spowodowane przejściem części zasobów przez zwycięskie armie mocarstw koalicyjnych. Według szacunków niemieckich straty materialne wyniosły około 200 mld RM, co stanowiło około 33⁰/₀ majątku narodowego Niemiec z 1939 roku, wynoszącego około 600 mld RM⁸. Zniszczenia wojenne na ziemiach należących obecnie do NRD były większe niż w Niemczech zachodnich. Działania wojenne decydujące o losach II wojny światowej rozgrywały się na froncie wschodnim, niszcząc około 40⁰/₀ przemysłu, 50⁰/₀ zasobów mieszkaniowych w miastach, 39⁰/₀ bydła i 65⁰/₀ trzody chlewnej⁹.

Z powodu owych zniszczeń wojennych oraz poważnych ograniczeń zaopatrzenia gospodarki obecnej NRD w surowce i materiały z zachodnich stref okupacyjnych, nastąpił znaczny spadek produkcji społecznej.

⁷ G. Richter, *Erfahrungen des sozialistischen Wirtschaftsaufbaus in der DDR*. W: *Probleme der politischen Ökonomie*, Bd. 12. Berlin 1969, s. 37.

⁸ *Bilanz unserer Erfolge*. Berlin 1969, s. 12; R. Nieschlag, *Die Kriegsschäden*. W: *Die deutsche Wirtschaft zwei Jahre nach dem Zusammenbruch*. Berlin 1947, s. 41.

⁹ H. Müller, K. Reisig, *Wirtschaftswunder DDR*. Berlin 1968, s. 15.

Produkcja przemysłu osiągnęła w 1946 r. tylko 42⁰/₀ poziomu z 1936 r. w 1947 r. — 53,7⁰/₀, w 1948 r. — 71,4⁰/₀ i 87,2⁰/₀ w roku 1949, kiedy to powstała Niemiecka Republika Demokratyczna¹⁰. Również w produkcji rolniczej nastąpił poważny regres. W latach 1946 - 1948 przeciętne roczne zbiory czterech podstawowych zbóż osiągnęły 4051 tys. ton; produkcja ziemniaków spadła z 13 567 tys. ton do 10 295 tys. ton, a pogłowie bydła było w 1946 r. o 25⁰/₀ mniejsze niż przed wojną, zaś trzody chlewnej aż o 65⁰/₀¹¹.

Sumując skutki podziału Niemiec dochodzimy do wniosku, że Niemiecka Republika Demokratyczna musiała wykonywać szereg skomplikowanych zadań. Do najważniejszych z nich można zaliczyć: 1) optymalne wykorzystanie posiadanych zasobów ludzkich; 2) ukształtowanie właściwej struktury produkcji materialnej; 3) włączenie kraju w system socjalistycznej integracji ekonomicznej.

WYKORZYSTANIE ZASOBÓW SIŁY ROBOCZEJ

Siła robocza jest obok majątku produkcyjnego głównym elementem sił wytwórczych społeczeństwa. Zasoby siły roboczej oznaczają liczbę osób fizycznych, które ze względu na wiek oraz zdolność fizyczną i umysłową mogą być zatrudnione w gospodarce narodowej¹².

Specyficzne kształtowanie się sytuacji demograficznej w NRD, polegające na zmniejszaniu się liczby ludności i pogarszaniu się struktury ludności według wieku, wywierało decydujący wpływ na liczbę ludności w wieku zdolności do pracy, od której przede wszystkim zależą potencjalne zasoby siły roboczej (tabela 1).

Ludność w wieku zdolności do pracy, stanowiąca główne źródło zasobów siły roboczej, zmniejszyła się w omawianym okresie o prawie 1,9 mln osób, gdy tymczasem ludność w wieku nieprodukcyjnym powiększyła się w tym czasie około 0,5 mln osób. Tego rodzaju proces był skutkiem bardzo niskiego, a ostatnio nawet ujemnego przyrostu naturalnego, strat ludnościowych, głównie roczników w wieku zdolności do pracy, wynikających m. in. z szybkiego wzrostu ludności w wieku poprodukcyjnym.

¹⁰ W. Krause, *Die Entstehung des Volkseigentums in der Industrie der DDR*. Berlin 1958, s. 112.

¹¹ *Niemiecka Republika Demokratyczna*. Poznań 1971, s. 256; *Bilanz unserer Erfolge*, op. cit., s. 12.

¹² Por. rozważania: M. Kabaja, *Elementy pełnego i racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*. Warszawa 1972, ss. 11 - 17 oraz K. Romaniuka, *Statystyczna analiza struktury zjawisk ekonomicznych*. Warszawa 1972, ss. 70 - 78.

TABELA 1

Ludność NRD ogółem, w wieku zdolności do pracy oraz w wieku nieprodukcyjnym w czasie od 1950 do 1973 roku

Koniec roku	Ludność		
	Ogółem	W wieku zdolności do pracy	W wieku nieprodukcyjnym
1950	18 388 172	11 781 917	6 606 255
1960	17 188 488	10 542 093	6 646 395
1970	17 068 318	9 881 068	7 177 250
1973 ^{a)}	16 979 620	9 903 715	7 075 905

^{a)} dane dla połowy roku

Źródło: *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974*. Berlin 1974, s. 157.

W okresie powojennym nie wystąpiła w NRD tendencja do wzrostu liczby urodzeń, co kompensowałoby wojenne straty biologiczne, a liczba urodzeń żywych na 1 tys. ludności kształtowała się w porównaniu z innymi krajami socjalistycznymi na niższym poziomie, wykazując od lat sześćdziesiątych stopniowy spadek. Z kolei liczba zgonów na 1 tys. ludności była w NRD w całym omawianym okresie największa. Konsekwencją tego był bardzo niski, najniższy spośród wszystkich krajów socjalistycznych, przyrost naturalny, który wynosił w 1950 r. — 4,6‰, w 1960 r. — 3,4‰, w 1970 r. — 0,2‰ oraz w 1972 r. — 2,0‰¹³.

Sytuację demograficzną NRD pogarszały straty ludnościowe powodowane migracją do RFN wywołaną zachodniemiecką akcją werbunkową, a zlikwidowaną dopiero w 1961 r. W latach 1950/51 - 1960/61 straty te szacowane są na około 1,8 mln osób¹⁴. Nie powinno się ich nie doceniać, ale także nie można ich przeceniać. Niewątpliwie straty wywołane migracją, obejmując roczniki produkcyjne, ograniczały zasoby siły roboczej, ale jednocześnie przyczyniały się do likwidacji elementów wrogich, które nie przynosiły państwu pożytku.

Wreszcie Niemiecka Republika Demokratyczna charakteryzuje się jednym z najwyższych w świecie współczynników obciążenia ludnością starczą. Ludność w wieku emerytalnym stanowiła tam w 1950 r. — 13,8% ogółu ludności, a w 1973 r. wzrosła do 19,7%¹⁵.

W tych warunkach polityka zatrudnienia musiała nastawić się na zwiększenie stopnia wykorzystania ludności w wieku zdolności do pracy

¹³ *RWPG 1950 - 1973*, wyd. GUS. Warszawa 1974, s. 141.

¹⁴ A. Brożek, *Przesiedleńcy w Niemczech*. Katowice 1963, ss. 11, 23 i 24.

¹⁵ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974*, op. cit., s. 157.

oraz aktywizację zawodową ludności w wieku poprodukcyjnym¹⁶. Rezultatem dążenia do maksymalnego wykorzystania posiadanych zasobów siły roboczej był rosnący wskaźnik stopnia wykorzystania siły roboczej, który wzrósł od 41,2⁰/o w 1950 r. do 49,9⁰/o w 1973 r.¹⁷ W tym czasie wzrastał zresztą w NRD nie tylko stosunek ludności zawodowo czynnej do łącznej liczby ludności, ale również wskaźnik wyrażający stopień wykorzystania ludności w wieku zdolności do pracy. Jeżeli bowiem w 1950 r. 64,3⁰/o ludzi w wieku produkcyjnym było czynnych zawodowo, to w 1973 r. wskaźnik ten wynosił aż 83,7⁰/o¹⁸.

Generalnie biorąc, przemiany w strukturze ludności zawodowo czynnej, jakie zachodziły podczas 25 lat istnienia NRD, miały charakter postępowy. W 1950 r. zawodowo czynni w sferze produkcji materialnej stanowili 85,6⁰/o, a 14,4⁰/o w sferze usług niematerialnych, zaś w 1972 r. — 80,5⁰/o w sferze produkcyjnej i 19,5⁰/o w sferze usług niematerialnych. Taki właśnie kierunek zmian jest zgodny z wymaganiami nowoczesnego wzrostu gospodarczego, który odznacza się szybszym wzrostem zatrudnienia w sferze usług, a szczególnie w nauce, służbie zdrowia, turystyce. W dalszym rozwoju społeczno-gospodarczym zatrudnienie usługowe będzie musiało wzrastać jeszcze szybciej, gdyż — z jednej strony — warunkuje ono praktyczne wykorzystanie rewolucji naukowo-technicznej, a z drugiej — w miarę wzrostu dochodów ludności — w szybkim tempie powiększa się popyt na wszelkiego rodzaju usługi.

Równocześnie dokonywały się określone zmiany działowej struktury zatrudnienia w sferze produkcji materialnej (tabela 2).

Systematycznie rosła liczba zawodowo czynnych poza rolnictwem i leśnictwem, doprowadzając do tego, że liczba czynnych zawodowo poza rolnictwem na jednego czynnego zawodowo w rolnictwie powiększyła się z 2,7 w 1950 r. do 7,7 w 1972 r. Jest to najwyższy wskaźnik w krajach socjalistycznych. Świadczy on o tym, że pod względem działowej struktury zatrudnienia, NRD stoi na pierwszym miejscu. Poważne zmniejszenie liczby zawodowo czynnych nastąpiło w rolnictwie i leśnictwie. Postępująca intensyfikacja produkcji rolnej wiązała się z zastępowaniem pracy żywej pracą uprzemysłowioną, co umożliwiało odpływ ludności ze wsi do miast.

Biorąc pod uwagę długookresowe tendencje zmian w strukturze lud-

¹⁶ W. Marschal, A. Franke, J. Wachse, *Quantitative und qualitative Aspekte des Arbeitspotentials für das Wirtschaftswachstum*. W: *Ziele Faktoren, Rationalität des ökonomischen Wachstums*. Berlin 1968, ss. 126 i 127.

¹⁷ *Statistischen Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1972*. Berlin 1972, ss. 10 i 35; *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974*, op. cit., s. 157.

¹⁸ *Ibidem*, ss. 19, 35 i 157.

TABELA 2

Czynni zawodowo według działów gospodarki narodowej NRD

Lata	Poza rolnictwem i leśnictwem				W rolnictwie i leśnictwie
	Ogółem	w tym			
		przemysł i budownictwo	transport i łączność	handel	
w % czynnych zawodowo ogółem					
1950	72,7	43,7	6,0	8,3	27,3
1960	82,7	48,3	7,1	11,6	17,3
1972	88,0	49,8	7,4	10,7	12,0

Źródło: *Kraje RWPG 1950 - 1973*, wyd. GUS. Warszawa 1974, s. 13.

ności zawodowo czynnej można stwierdzić, że NRD dochodzi do struktury zatrudnienia charakterystycznej dla początkowego stadium rewolucji naukowo-technicznej. Jedynie w okresie od 1950 do 1960 r., a ściślej biorąc do 1955 r., można było posłużyć się znacznie większym wzrostem zatrudnienia jako czynnikiem wzrostu gospodarczego. W tym czasie, w związku z coraz pełniejszym wykorzystywaniem zdolności produkcyjnych zakładów już istniejących, oraz rozbudową podstawowych gałęzi przemysłu, zatrudnienie w całej gospodarce powiększyło się około 1,1 mln osób. W okresie następnym, a więc w latach 1960 - 1973 liczba zatrudnionych wzrosła nieznacznie, bo tylko około 0,5 mln osób, zaś korzystne efekty ekonomiczne w postaci szybkiego wzrostu produkcji, usług i dochodu narodowego uzyskano dzięki wzrostowi wydajności pracy. Potwierdza to dochód narodowy wytworzony w przeliczeniu na jednego zawodowo czynnego w sferze produkcji materialnej, który wzrósł z 4 186 marek w 1950 r. do 18 861 marek w 1973 r. (ceny porównywalne)¹⁹.

PRZEKSZTAŁCENIA STRUKTURALNE W SFERZE PRODUKCJI MATERIALNEJ

Podstawowe przekształcenia struktury gospodarki narodowej związane z likwidacją dysproporcji gospodarczych i tworzeniem warunków niezbędnych do stosowania w praktyce osiągnięć rewolucji naukowo-technicznej zostały w zasadzie zrealizowane do 1965 r. Rozbudowa energetyki, metalurgii, ciężkiej chemii, przemysłu elektromaszynowego, przemysłu materiałów budowlanych oraz stworzenie od podstaw transportu morskiego pozwoliło zlikwidować, lub przynajmniej poważnie złagodzić, dys-

¹⁹ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974*, op. cit., s. 23.

proporcję między metalurgią a przemysłem maszynowym, produkcją energii elektrycznej a przemysłem chemicznym, maszynowym i górnictwem węgla brunatnego, zasobami materiałów budowlanych i mocami przerobowymi przedsiębiorstw budowlano-montażowych a zapotrzebowaniem gospodarki na usługi budowlane oraz pomiędzy transportem a rozwojem handlu zagranicznego.

Na gruncie konkretnych warunków istniejących w kraju dążono do ukształtowania optymalnej struktury ekonomicznej, przyjmując następujące elementy jako czynniki decydujące o jej nowoczesności: 1) rozwój automatyzacji; 2) rozszerzanie chemizacji gospodarki narodowej; 3) wprowadzenie do praktyki elektronicznych maszyn cyfrowych; 4) koncentracja potencjału naukowo-badawczego oraz konstrukcyjno-projektowego w wielkich jednostkach organizacyjnych oraz na wybranych, ważnych problemach; 5) preferowanie nowoczesnych — wiodących gałęzi przemysłu; 6) rozwój szeroko pojętej sfery usług; 7) rozwój wymiany i kooperacji międzynarodowej.

Dla realizacji tych zadań podstawowe znaczenie miały przemiany strukturalne w przemyśle, który wytwarza produkty, będące nośnikami postępu technicznego w całej gospodarce narodowej. Ich zakres w długim czasie jest głównie rezultatem nakładów inwestycyjnych. W gospodarce NRD do 1965 r. fundusz inwestycyjny przemysłu dzielony był zgodnie z potrzebami, wynikającymi z programu przewyższenia dysproporcji między przemysłem podstawowych surowców i materiałów a przemysłem przetwórczym. W tym czasie prawie 40% środków inwestycyjnych przeznaczonych dla przemysłu pochłaniał przemysł energii i paliw. Dopiero po rozbudowie bazy energetycznej, zagospodarowaniu eksploatacji wewnętrznych surowców oraz rozszerzeniu importu ropy naftowej z ZSRR, następuje przesunięcie ciężaru inwestycji do przemysłu chemicznego, którego udział w ogólnych inwestycjach przemysłowych wzrósł z 14,4% w 1955 r. do prawie 20,0% w roku 1973. Podobnie zwiększał swój udział w inwestycjach przemysł elektromaszynowy. O ile w 1955 r. jego inwestycje stanowiły tylko 12,0%, o tyle w 1973 r. wzrosły one do blisko 21,0% inwestycji całego przemysłu²⁰. Były to preferencje zgodne z głównymi kierunkami postępu technicznego, a więc elektryfikacją, chemizacją, mechanizacją oraz automatyzacją gospodarki narodowej.

Inwestycje wywarły niewątpliwie decydujący wpływ na dynamikę wzrostu produkcji przemysłowej (tabela 3).

Najniższą dynamikę spośród wszystkich gałęzi przemysłowych miał przemysł energii i paliw, który przecież szczególnie do 1960 r., otrzymał

²⁰ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, op. cit., s. 29.*

TABELA 3

*Dynamika produkcji przemysłowej brutto według gałęzi
(1960=100)*

Gałęzie przemysłu	1950	1955	1965	1970	1973
Cały przemysł	34	65	133	183	219
Przemysł energii i paliw	59	81	124	146	155
Przemysł chemiczny	34	66	146	212	264
Przemysł metalurgiczny	28	69	122	165	203
Przemysł. mat. budowlanych	33	58	139	186	218
Przemysł maszynowy	27	57	143	201	236
Przemysł elektroniczny i elektro- techniczny	22	50	157	248	327
Przemysł lekki	44	69	123	165	194
Przemysł włókienniczy	41	72	113	140	162
Przemysł spożywczy	33	72	118	147	174

Źródło: *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, op. cit., s. 45.*

olbrzymie środki inwestycyjne. Jest to wyraźne potwierdzenie wysokiej kapitałochłonności produkcji paliw i energii, w rezultacie której nakłady inwestycyjne lokowane w tej dziedzinie dawały mniejsze przyrosty produkcji niż w pozostałych gałęziach przemysłu. Najwyższa natomiast dynamika wzrostu produkcji miała miejsce w przemyśle elektrotechnicznym i elektronicznym, chemicznym i maszynowym. Są to gałęzie, które w największym stopniu zapewniają wprowadzanie efektywnego postępu technicznego do całej gospodarki narodowej.

W przemyśle energii i paliw ważnym zadaniem — obok modernizacji już istniejących oraz budowy nowych elektrowni — była produkcja surowców energetycznych. Jak wiadomo, w NRD dominuje paliwo o najniższej wartości opałowej — węgiel brunatny, z którego wytwarza się obecnie około 86,0% energii elektrycznej. Od 1956 r. zamierzano ten problem rozwiązywać poprzez wzrost importu ropy naftowej i gazu ziemnego oraz wykorzystanie ich jako surowców energetycznych, modernizację górnictwa węgla brunatnego, wykorzystywanie wewnętrznych zasobów gazu ziemnego oraz energii elektrycznej, wytwarzanej w elektrowniach atomowych²¹.

Stosunkowo wysoki wskaźnik produkcji energii elektrycznej na 1 mieszkańca, wynoszący w 1972 r. 4273 kWh²², nie może jednak przesłaniać faktu, że w latach 1950 - 1971 produkcja przemysłowa NRD wzrosła o 5,6 raza, a produkcja energii elektrycznej tylko 3,6 raza, podczas gdy

²¹ Por. R. Biełousow, *Razwitiije tjażołoj promyszlenności GDR*, Moskwa 1958, s. 87.

²² *Kraje RWPG 1950 - 1973*, wyd. GUS, op. cit., s. 63.

w tym samym czasie w krajach wysoko uprzemysłowionych wzrost produkcji energii elektrycznej był średnio o 20% większy niż produkcji przemysłowej ogółem. W gospodarce paliwowo-energetycznej NRD występują nadal dysproporcje między zapotrzebowaniem a produkcją energii elektrycznej, chociaż pod względem zużycia energii elektrycznej na 1 mieszkańca wynoszącym około 4 tys. kWh, Niemiecka Republika Demokratyczna należy do grupy krajów najbardziej rozwiniętych.

W przemyśle metalurgicznym, importując rudy żelaza i węgiel koksujący, NRD tworzyła prawie od podstaw wszystkie fazy hutnictwa. Nic więc dziwnego, że pod względem produkcji stali surowej na 1 mieszkańca, wynoszącej w 1972 r. 333 kg, ustępowała ona wyraźnie czołowym producentom stali. Znacznie natomiast korzystniejsza była sytuacja NRD pod względem zużycia stali surowej na 1 mieszkańca, wynoszącym w 1971 r. 503 kg²³. Dawało to jej ósme miejsce w świecie.

Hutnictwo żelaza i stali rozwijało się w NRD na podstawie tradycyjnej technologii martenowskiej, która jest droższa w okresie budowy kombinatów metalurgicznych i mniej efektywna w procesie eksploatacji, niż stosowana w innych krajach rozwiniętych technologia tlenowo-konwertorowa.

Największą i najbardziej dynamiczną gałęzią przemysłu jest przemysł elektromaszynowy. Jeżeli w r. 1955 pierwsze miejsce w jego strukturze zajmował przemysł produkujący maszyny i urządzenia produkcyjne, to od 1966 r. na miejsce to wyszedł przemysł elektrotechniczny i elektroniczny, na drugie spadł przemysł maszyn i urządzeń produkcyjnych, na trzecim miejscu znalazł się przemysł środków transportu, na czwartym — wyrobów metalowych oraz na piątym — przemysł precyzyjny i optyczny.

Zmiany strukturalne zachodzące w tej gałęzi miały charakter postępowy. W produkcji obrabiarek, których w 1973 r. wytworzono 19,5 tys. sztuk²⁴, ograniczano produkcję obrabiarek prostych i ciężkich, na rzecz wzrostu produkcji obrabiarek uniwersalnych, sterowanych numerycznie i precyzyjnych, przeznaczonych do obróbki wykończeniowej oraz całych systemów maszyn i linii automatycznych²⁵. W przemyśle środków transportu systematycznie rozszerzano produkcję samochodów osobowych (147 tys. sztuk w 1973 r.), lokomotyw spalinowych i elektrycznych (450 sztuk w 1973 r.), wagonów osobowych (1346 sztuk w 1973 r.), a w przemyśle elektrotechnicznym i elektronicznym wytwarzano 979 tys. sztuk odbiorników radiofonicznych, 433 tys. sztuk telewizorów, 11,5 tys.

²³ *Rocznik statystyki międzynarodowej 1973*. Warszawa 1973, ss. 184 i 189.

²⁴ *Kraje RWPG 1950 - 1973*, wyd. GUS, *op. cit.*, s. 48.

²⁵ P. Bagudin, *Ekonomika GDR na sowniennom etapie*. „Planowoje Chazajstwo” nr 9/1972, s. 84.

transformatorów mocy²⁶ oraz zapewniano warunki dla szybkiego rozwoju produkcji półprzewodników, aparatury automatycznej i elektronicznych maszyn cyfrowych do przetwarzania danych.

Szczególnie wysoka jest pozycja przemysłu chemicznego NRD. Pod względem rozmiarów absolutnych zajmuje on 8 miejsce w świecie, a w przeliczeniu na 1 mieszkańca — drugie, po USA.

W strukturze przemysłu chemicznego występują produkty tradycyjne oraz nowoczesne, które mają decydujące znaczenie dla rozwoju całej gospodarki narodowej. O nowoczesności przemysłu chemicznego decyduje poziom produkcji tworzyw sztucznych, włókien syntetycznych i kauczuku syntetycznego.

W NRD przemysł tworzyw sztucznych był od lat sześćdziesiątych najszybciej rozwijającą się branżą przemysłu chemicznego. W porównaniu jednak z krajami wysoko rozwiniętymi, produkcja tworzyw sztucznych w przeliczeniu na 1 mieszkańca była w 1972 r. stosunkowo niska i wynosiła 26,6 kg, wobec 92,1 kg w RFN, 49,7 w Japonii, 39,7 w USA, 36,6 w Szwecji, 35,5 kg we Włoszech²⁷. Wzrost produkcji ogółem oraz na 1 mieszkańca nastąpi niewątpliwie w niedługim czasie, kiedy to dzięki znacznym nakładom inwestycyjnym odda się do eksploatacji zakłady produkcji polichloru winylu w Bunawerke, poliuretanów w Schwarzhede oraz olbrzymi kompleks olefinowy w Böhlen o zdolności produkcyjnej 300 tys. ton etylenu rocznie²⁸.

W dziedzinie produkcji włókien chemicznych występował w NRD niekorzystny stosunek produkcji włókien syntetycznych do tradycyjnych włókien celulozowych. Jeżeli w krajach rozwiniętych stosunek ten przekraczał ostatnio nawet 3,0, to w NRD wynosił on tylko 0,7. I chociaż ostatnio tempo wzrostu produkcji włókien sztucznych niecelulozowych jest w NRD bardzo szybkie, to jednak nadal poziom tej produkcji na 1 mieszkańca wynosił w 1973 r. tylko 5,4 kg, podczas gdy w USA prawie 12 kg, w RFN 10,7 kg, w Japonii — 10,5 kg²⁹.

Znacznie korzystniej przedstawia się sytuacja NRD w produkcji kauczuku syntetycznego. Niemiecka Republika Federalna była i jest nadal jednym z głównych światowych producentów tego artykułu. Pod względem produkcji w przeliczeniu na 1 mieszkańca NRD zajmuje drugie, po USA, miejsce w świecie, przewyższając odpowiednie wskaźniki EWG i Japonii.

²⁶ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, op. cit., ss. 54 i 55.*

²⁷ *Rocznik statystyki międzynarodowej 1973, op. cit., s. 185.*

²⁸ *Direktive des VIII Parteitagés der SED zum Fünfjahrplan für die Entwicklung der DDR 1971 - 1975. „Neues Deutschland” (Sonderbeilage) nr 171/1971, s. 14.*

²⁹ *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1973, op. cit., s. 185 (dla USA, RFN i Japonii dane za 1972 rok); Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 53.*

Wolniej niż przemysł ogółem, rozwijały się przemysł lekki oraz spożywczy. Szczególnie ten ostatni rozwijał się o 27,9% wolniej niż wskazują na to dane odnoszące się do całego przemysłu, wskutek czego niektóre ważne potrzeby materialne w zakresie żywności nie były w pełni zaspokojone.

Budownictwo, spełniając służebną rolę wobec pozostałych dziedzin gospodarki narodowej, rozwijało się również w bardzo szybkim tempie. Wartość produkcji budowlanej wzrosła z 3,6 mld marek w 1950 roku do 21,7 mld marek w 1973 r., osiągając dynamikę wzrostu, wynoszącą 600%³⁰. Czynnikiem, które wywierały decydujący wpływ na realizację zadań budownictwa, były — z jednej strony — rosnące dostawy materiałów budowlanych, a z drugiej — wzrost technicznego uzbrojenia pracy w budownictwie oraz postępowe zmiany w stosowanych technologiach.

Zmiany społecznej struktury budownictwa polegały na wzmocnieniu sektora państwowego, utworzeniu spółdzielni budowlanych, prawie całkowitej likwidacji zakładów prywatno-kapitalistycznych i poważnym ograniczeniu zakresu działalności rzemiosła prywatnego. Jednocześnie nastąpiło przekształcenie tradycyjnego budownictwa rzemieślniczego w nowoczesne budownictwo przemysłowe, czego wyrazem były: a) wzrost stopnia mechanizacji prac budowlanych; b) szerokie stosowanie tworzyw sztucznych; c) rozwój przemysłowych metod produkcji w budownictwie mieszkaniowym. W ostatnich latach prace ziemne zostały zmechanizowane prawie w 95%, prace betoniarskie i stalowo-betoniarskie — w około 83%, tynkarskie — w ponad 65% oraz prace załadunkowe i wyładunkowe — w stopniu od 60 do 97%. Tej daleko posuniętej mechanizacji towarzyszyła chemizacja budownictwa, oznaczająca wszechstronne stosowanie tworzyw sztucznych jako materiału budowlanego. Wreszcie w NRD — głównie ze względu na deficyt siły roboczej — rozwinięto prefabrykowane budownictwo wielkoblokowe i wielkopłytowe, które przenosi procesy produkcyjne z placu budowy na zaplecze oraz do zakładów prefabrykacji, obniżając koszty budowy i skracając cykl budowlany.

Głębokie i wszechstronne przemiany dokonały się w latach 1950 - 1974 w rolnictwie NRD. Polegały one na zmianie jego struktury.

Po przeprowadzeniu w latach 1945 - 1948 reformy rolnej, która zburzyła feudalno-junkierską strukturę agrarną, przystąpiono w 1972 r. do budowy socjalizmu w rolnictwie, na drodze rozwoju spółdzielczości produkcyjnej. Tworzenie spółdzielni produkcyjnych przybrało w NRD charakter masowy w 1960 r. i w niedługim czasie ogarnęło większość rol-

³⁰ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, op. cit., s. 61.*

ników. W 1973 r. państwowe i spółdzielcze gospodarstwa rolne obejmowały 93,6% rolniczej powierzchni użytkowej oraz dawały 95,5% produktu netto³¹.

Ogólną prawidłowością występującą w rolnictwie NRD był postępujący proces jego technicznej rekonstrukcji, polegający na szybszym tempie wzrostu inwestycji oraz wartości produkcyjnego majątku trwałego, przypadającego na 1 ha użytków rolnych i na jedną osobę czynną zawodowo niż produkcji rolniczej. Nakłady inwestycyjne w rolnictwie wzrosły z 1,9 mld marek w 1950 r. do 4,4 mld marek w 1973 r. a więc o 231,5%³². Dzięki tym nakładom inwestycyjnym, wartość produkcyjnego majątku trwałego w przeliczeniu na 1 osobę zawodowo czynną w rolnictwie (w 1960 r. wartość ta wynosiła 15 316 marek) wzrosła w 1973 r. do 42 857 marek (ceny porównywalne), a więc o 280,0%³³. W tym czasie dynamika globalnej produkcji rolniczej (1950 = 100) wyniosła ogółem 206, produkcji roślinnej — 167, a produkcji zwierzęcej — 254³⁴.

Dzięki nakładom inwestycyjnym poprawiała się systematycznie baza techniczna rolnictwa NRD, co znajdowało swój wyraz w zmniejszeniu się powierzchni użytków rolnych, przypadającej na 1 maszynę rolniczą. I tak, jeśli w 1960 r. na jeden traktor przypadało 84 ha, to w 1973 r. tylko 41, na jeden kombajn zbożowy, odpowiednio 340 i 193 ha, na jedną maszynę do wybierania ziemniaków — 107 i 60 ha oraz na jedną maszynę do zbioru buraków cukrowych — 66 i 47 ha³⁵. Rosnąca mechanizacja pozwala skutecznie zastępować pracę rąk ludzkich, gdyż siewu zbóż dokonuje się całkowicie maszynami, 99% zbóż sprzęta się kombajnami, 89% ziemniaków i 99% buraków cukrowych — również maszynami.

Pod względem zużycia nawozów sztucznych Niemiecka Republika Demokratyczna osiągnęła już wysoki poziom i znajduje się w grupie krajów, charakteryzujących się bardzo intensywnym rolnictwem. W 1972 r. zużycie nawozów sztucznych na 1 ha użytków rolnych wynosiło 257 kg, a na 1 ha powierzchni zasiewów — 334 kg i było najwyższe spośród wszystkich krajów socjalistycznych³⁶. Pod wpływem tego wysokiego nasycenia nawozami sztucznymi oraz stojącej na odpowiednim poziomie agrotechniki, uzyskuje się w NRD wysokie plony ziemioplodów. I tak, w 1973 r. przeciętne plony z 1 ha w kwintalach wynosiły: przeciętnie

³¹ *Statistisches Taschenbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1974, op. cit., s. 25 i 74.*

³² *Statistisches Taschenbuch der DDR 1972, Berlin 1972, s. 44; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 27.*

³³ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 30.*

³⁴ *Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit., s. 68.*

³⁵ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 77.*

³⁶ *Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit., s. 86.*

czterech zbóż — 35,8 (w tym pszenicy — 41,1, żyta — 26,3, jęczmienia — 41,2, owsa — 33,9), ziemniaków — 175,4, buraków cukrowych — 291,9³⁷. Wyższe plony miały tylko te kraje, które posiadały bardzo intensywną gospodarkę rolną jeszcze przed II wojną światową (np. Dania, Holandia, Belgia, Szwecja, Szwajcaria czy W. Brytania).

Znacznie szybciej niż produkcja roślinna rozwijała się w NRD produkcja zwierzęca, przy czym wzrost tej produkcji był wynikiem nie tylko powiększania ilości zwierząt gospodarskich, ale także efektem zmiany struktury hodowli (tabela 4). Znacznie zmniejszono pogłowie koni oraz

TABELA 4

Struktura hodowli w latach 1950 - 1972

Lata	Zwierzęta gospodarskie	Bydło	Trzoda chlewna	Owce	Konie	Pozostałe
	w %					
1950	100,0	61,7	18,3	1,9	15,4	2,7
1960	100,0	66,4	22,1	2,9	7,9	0,7
1972	100,0	70,6	25,5	2,2	1,5	0,2

Źródło: Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit., s. 81.

zwiększono ilość bydła i trzody chlewnej, co doprowadziło do zmian proporcji pogłowia zwierząt gospodarskich i roboczych i spowodowało zwolnienie znacznej ilości pasz, koniecznych dla rozszerzenia produkcji hodowlanej. Wyrazem wysokiego stopnia jej intensywności była — z jednej strony — liczba zwierząt gospodarskich przypadających na 100 ha użytków rolnych, a z drugiej — produktywność zwierząt gospodarskich. Pogłowie bydła na 100 ha użytków rolnych wzrosło z 72,8 sztuk w 1960 r. do 87,3 sztuk w 1973, trzody chlewnej — odpowiednio — ze 129,5 do 172,6 sztuk, natomiast owiec zmalało z 31,4 do 27,7 sztuk³⁸. W tym czasie średnia żywa waga 1 sztuki bydła, sprzedanej państwu, wzrosła ze 162 kg w 1955 r. do 368 kg w 1972 r., 1 sztuki trzody chlewnej — odpowiednio — ze 113 do 120 kg, udój mleka od 1 krowy (mleko o zawartości 3,5% tłuszczu) wzrósł z 2394 do 3311 kg, a ilość wełny od 1 owcy z 4 do 4,8 kg³⁹.

Produkcja hodowlana w Niemieckiej Republice Demokratycznej wyróżniała się na tle pozostałych krajów socjalistycznych korzystnymi

³⁷ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., ss. 80 i 81.

³⁸ Mały rocznik statystyki międzynarodowej 1972, Warszawa 1972, ss. 82 - 84; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 84.

³⁹ Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit., ss. 83 i 84.

wskaźnikami techniczno-ekonomicznymi. Dalszej poprawie efektywności rolnictwa powinny służyć procesy koncentracji, integracji rolnictwa z handlem i przemysłem, mechanizacji, elektryfikacji i automatyzacji procesów produkcyjnych oraz specjalizacji w ramach RWPG.

W dziedzinie rozbudowy systemu urządzeń transportowych i łącznościowych, warunkujących zakres i tempo działalności gospodarczej, główny nacisk położono na zmiany w strukturze transportu i łączności. Temu celowi podporządkowano nakłady inwestycyjne, które w 1950 r. stanowiły 10,8% ogółu inwestycji, a w 1973 — 8,1%⁴⁰. Do roku 1965 nakłady inwestycyjne w transporcie i w łączności wynosiły nieco ponad 10% ogólnych nakładów inwestycyjnych, a od 1965 r. występuje systematyczny, aczkolwiek niewielki, spadek tego udziału. Pozostaje to w ścisłym związku z faktem, że w latach 1950 - 1965 realizowano szereg inwestycji kapitałochłonnych (budowa portu w Rostocku, tworzenie przemysłu stoczniowego, transportu lotniczego, modernizacja kolejnictwa, rozbudowa transportu samochodowego).

Pod wpływem polityki przemian strukturalnych oraz wynikającej z nich polityki inwestycyjnej dokonały się w latach 1950 - 1973 postępowe zmiany w strukturze przewozów. Jeżeli w 1950 r. aż 56,9% przewozów towarowych (w mln ton) realizował transport kolejowy, to w 1973 r. wskaźnik ten wynosił już tylko 32,8%. W tym czasie udział transportu samochodowego w ogólnym transporcie zwiększył się z 38,6% do 61,5% transportu morskiego — z punktu zerowego do 1,3%, natomiast udział transportu śródlądowego zmalał z 4,4% do 1,5%⁴¹. Jednocześnie — według danych w milionach tonokilometrów — transport kolejowy zmniejszył swój udział z 81,0% w 1950 r. do 32,1% w 1973, samochodowy utrzymał swój udział na dotychczasowym poziomie, żegluga śródlądowa wykazała spadek z 8,5% do 1,3%, natomiast żegluga morska, rozpoczynając od punktu zerowego, doszła do udziału wynoszącego 54,2%⁴².

Ciągle rosnące zadania przewozowe wymagają już obecnie i będą wymagać w przyszłości zaopatrywania transportu w nowoczesne środki transportu oraz wprowadzania nowoczesnych technologii, głównie konteneryzacji ładunków, która integruje poszczególne rodzaje transportu, umożliwia pełną mechanizację prac załadunkowych oraz przewóz towarów bez ich rozładowywania aż do stacji przeznaczenia.

W dziedzinie łączności następował rozwój ruchu telefonicznego i tele-

⁴⁰ *Rocznik statystyki międzynarodowej 1965*. Warszawa 1967, s. 82; *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, op. cit., s. 27.

⁴¹ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, op. cit., s. 94.

⁴² *Ibidem*, s. 95.

⁴³ *Mały rocznik statystyki międzynarodowej*, op. cit., ss. 194 - 198; *Kraje RWPG 1950 - 1973*, op. cit., s. 93 oraz ss. 181 - 182.

ksowego, rozszerzano liczbę automatycznych stacji międzymiastowych i międzynarodowych oraz rozbudowywano radiofonię i telewizję, jak również mechanizację i automatyzację usług pocztowych. Na niewielkim obszarze NRD w 1972 r. działało 45 nadawczych stacji telewizyjnych i 344 przekaźnikowych; 1 radiodbiornik przypadał na około 2,5 osoby, 1 telewizor na około 3,5 osoby, a jeden aparat telefoniczny na około 8 osób⁴³.

Również handel wewnętrzny rozwijał się w szybkim tempie, jeśli uwzględni się fakt, że obroty handlowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca powiększyły się z 939 marek w 1950 r. do 4394 marek w 1973 (ceny porównywalne)⁴⁴. W Niemieckiej Republice Demokratycznej przypadało najmniej ludności na 1 punkt sprzedaży detalicznej, co z kolei świadczyło o odpowiedniej ilości sklepów.

HANDEL ZAGRANICZNY W GOSPODARCE NRD

Niemiecka Republika Demokratyczna należy do grupy krajów, których rozwój gospodarczy w poważnym stopniu uzależniony jest od powiązań z gospodarką zewnętrzną. W 1950 r. wartość obrotów handlu zagranicznego NRD na 1 mieszkańca wynosiła tylko 43 rubli⁴⁵. Wyjątkowo niskie obroty nie pozostawały w logicznym związku z poziomem rozwoju gospodarczego, ani też z dotychczasową rolą handlu zagranicznego w gospodarce tego obszaru. Wynikały one głównie z ograniczonych kontaktów handlowych z państwami kapitalistycznymi, a poza tym były one pomniejszone o wartość towarów przekazywanych na poczet reparacji wojennych dla ZSRR. Zupełnie inna była sytuacja w 1972 r., gdy obroty handlu zagranicznego na 1 mieszkańca NRD wyniosły 588 rubli, osiągając najwyższy poziom spośród wszystkich krajów socjalistycznych⁴⁶.

O dużym znaczeniu handlu zagranicznego dla wewnętrznej gospodarki NRD świadczy także fakt, że w 1973 r. obroty handlu zagranicznego stanowiły 42,2% jej wytworzonego dochodu narodowego i wzrosły z 3,7 mld marek dewizowych w roku 1950 do 54,0 mld w 1973 r.⁴⁷ Wysoka dynamika wzrostu obrotów handlu zagranicznego, znacznie przewyższająca dynamikę produkcji i dochodu narodowego, doprowadziła do tego, że w ostatnich latach blisko 25% wytworzonego w kraju dochodu narodowego realizuje się poprzez kanały handlu zagranicznego⁴⁸.

⁴⁴ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, op. cit., s. 105.

⁴⁵ *Kraje RWPG 1950 - 1973*, op. cit., s. 96.

⁴⁶ *Kraje RWPG 1950 - 1973*, op. cit., s. 96.

⁴⁷ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, op. cit., s. 110.

⁴⁸ P. Bagudin, *Ekonomika GDR na sowriemiennom etapie*. „Planowoje Chazajstwo”, nr 9/1972, s. 87.

Gospodarka NRD jest poważnie uzależniona od importu, który w 100% pokrywa jej zapotrzebowanie na ropę naftową, bawełnę, kauczuk naturalny i boksyty, w 75% — na węgiel kamienny, w 66% — na rudę żelaza, w 50% — na koks z węgla kamiennego, w 40% — na wyroby walcowane oraz w 25% — na surówkę żelaza i celulozę⁴⁹. O ile import surowców, materiałów i paliw był koniecznością wynikającą z nader ubożego własnego, krajowego źródła zaopatrzenia, o tyle import inwestycyjny związany był z rozwiniętą specjalizacją produkcji przemysłowej. Dostawami z importu pokrywano około 50% krajowego zaopatrzenia na traktory, 30% zapotrzebowania na towarowe wagony kolejowe i samochody ciężarowe oraz około 35% zapotrzebowania na samochody osobowe⁵⁰. Podstawowym źródłem zaopatrzenia NRD w surowce, paliwa, materiały oraz gotowe wyroby są dostawy ze Związku Radzieckiego.

Z kolei olbrzymia rola eksportu wynika stąd, że niektóre gałęzie gospodarki narodowej eksportują znaczną część swojej produkcji. I tak np. gospodarka NRD eksportuje około 70% produkowanych statków, 60% obrabiarek skrawających do metali i osobowych wagonów kolejowych, 45% urządzeń dźwigowo-transportowych, 40% samochodów osobowych, maszyn rolniczych i budowlanych, 50% maszyn i urządzeń dla przemysłu spożywczego oraz około 85% maszyn do pisania⁵¹. Należy jednak stwierdzić, że w pierwszych fazach rozwoju gospodarczego NRD eksport spełniał głównie funkcję bilansowania nadwyżek i niedoborów w zakresie poszczególnych grup towarowych, nie był natomiast efektem planowo kształtowanej międzynarodowej specjalizacji produkcji (w NRD wytwarzano około 80% asortymentu produkowanych w świecie wyrobów przemysłowych), gdyż obejmował zbyt szeroki wachlarz towarów, a tym samym obniżał efektywność wymiany międzynarodowej i opóźniał rozwój postępu technicznego⁵².

Największą dynamikę wzrostu w imporcie NRD wykazywały maszyny i urządzenia, które w 1950 r. stanowiły tylko 6% wartości ogólnego importu, a w 1972 r. aż 32,1%. Największą zaś grupą towarową importu były surowce, materiały i paliwa, chociaż jej udział w ogólnym imporcie zmniejszył się z 57% w 1950 r. do 36,9% w 1972 r. Zmniejszyła się także (z 33% w 1950 r. do 25,4% w r. 1972) udział importu artykułów rolno-spożywczych. Natomiast nieznacznie zwiększył się udział importu

⁴⁹ W. E. Ziemin, *Niekotoryje problemy razwitia wnieszniej trgovli GDR so stranami czenami SEW w 1966 - 1970 gg.* W: *Problemy sowierszestwowanija wniesznieekonomicznych swiaziej socjalistycznych stran.* Moskwa 1969, s. 205.

⁵⁰ W. Isupow, *Chazajstwiennyje wzaimootnoszienia promyszlennosti i wnieszniej trgovli w GDR.* „Woprosy Ekonomiki”, nr 4/1971, s. 110.

⁵¹ *Ibidem*, ss. 110 i 111.

⁵² W. Ulbricht, *Die Gesellschaftliche Entwicklung in der Deutschen Demokratischen Republik bis zur Vollendung des Sozialismus.* Berlin 1967, ss. 83 i 104.

przemysłowych wyrobów konsumpcyjnych (z 4⁰/o w 1950 do 5,6⁰/o w 1972 roku)⁵³.

Z kolei przemiany towarowej struktury eksportu polegały na tym, że w wartości całkowitego eksportu znacznie wzrósł udział maszyn i urządzeń, który w 1950 r. wynosił 28,0⁰/o, a w 1972 r. aż 51,3⁰/o, w dużym stopniu zmniejszył się udział surowców, materiałów i paliw (w 1950 r. — 53⁰/o, a w 1972 roku — 21,9⁰/o) oraz wzrósł udział przemysłowych wyrobów konsumpcyjnych (z 12,0⁰/o do 18,8⁰/o) i artykułów rolno-spożywczych (z 7,0 do 8,0⁰/o)⁵⁴.

Częścią składową handlu zagranicznego NRD były też obroty handlowe z Berlinem Zachodnim i RFN. Nie miały one większego znaczenia dla gospodarki Niemiec Zachodnich, gdyż nie przekraczały w poszczególnych latach 4⁰/o ogólnych obrotów handlu zagranicznego RFN. Znacznie większą rolę handel ten spełniał w odniesieniu do gospodarki NRD, gdyż stanowił on około 10 - 15⁰/o jej handlu zagranicznego i zaopatrywał krajową gospodarkę w obrabiarki, maszyny i urządzenia dla przemysłu chemicznego, włókienniczego, odzieżowego i spożywczego, w maszyny poligraficzne, budowlane, górnicze oraz urządzenia gazownicze.

Dla NRD, ze względu na jej intensywne powiązania handlowe z socjalistyczną organizacją integracji międzynarodowej, szczególne znaczenie miało funkcjonowanie rynku Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. W 1973 r. aż 66,0⁰/o łącznych obrotów handlowych NRD przypadało na wspólny rynek RWPG, przy czym eksport do krajów członkowskich stanowił 70,0⁰/o całego jej eksportu, natomiast import z krajów RWPG — 62,2⁰/o całego importu⁵⁵. W eksporcie NRD do krajów RWPG prawie 80⁰/o stanowiły wyroby przemysłowe, wśród których istotną rolę odgrywały obrabiarki, maszyny i urządzenia produkcyjne. Najwięcej, gdyż 37,9⁰/o całego swego eksportu, kierowała NRD do Związku Radzieckiego. Na drugim miejscu znajdowała się Czechosłowacja, a na trzecim — Polska. Również w imporcie NRD pierwszoplanową rolę odgrywał ZSRR, który swoimi dostawami pokrywał ponad 30⁰/o jej przywozu. Charakterystyczne jednak jest to, że w handlu zagranicznym NRD, realizowanym w ramach RWPG, stosunkowo niski — jak dotychczas — jest udział półfabrykatów oraz podzespołów do maszyn i urządzeń.

SYNTETYCZNY BILANS PRZEMIAN STRUKTURALNYCH W GOSPODARCE NRD

Główne kierunki zmian w makrostrukturze gospodarczej NRD polegały na ciągłym zmniejszaniu udziału rolnictwa wraz z leśnictwem, tran-

⁵³ Obliczenia na podstawie: „Der Aussenhandel” nr 5 - 6/1962 i 16 - 17/1962; *Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit.*, s. 22.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 22.

⁵⁵ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit.*, ss. 110 i 111.

sportu i łączności przy jednoczesnym zwiększeniu udziału przemysłu, budownictwa i handlu w tworzeniu dochodu narodowego (tabela 5).

TABELA 5
Działowa struktura dochodu narodowego wytworzonego NRD
(ceny porównywalne)

Lata	Udział poszczególnych działów w tworzeniu dochodu narod. w %					
	Przemysł	Budownictwo	Rolnictwo i leśnictwo	Transport i łączność	Handel i zaopatrzenie	Pozostała produkcja
1950	47,0	6,1	28,4	7,1	10,1	1,2
1960	56,4	7,0	16,4	5,5	13,0	1,6
1970	60,7	8,2	11,6	5,2	12,6	1,6
1973	61,6	8,1	10,6	5,0	13,1	1,6

Źródło: *Statistisches Taschenbuch der DDR 1972*. Berlin 1972, s. 40; *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, op. cit., s. 24.

W szczególnie szybkim tempie zwiększał się w latach 1950 - 1960 udział przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego. Wynikało to z koncentracji wysiłku inwestycyjnego przede wszystkim na rozbudowie materialno-technicznej bazy przemysłu, co pociągało za sobą szybkie tempo wzrostu produkcji przemysłowej. W latach następnych większego znaczenia nabrały wewnętrzne przesunięcia strukturalne w przemyśle, które, mając na celu modernizację przemysłu, musiały zepchnąć na dalszy plan ilościowy wzrost produkcji.

W przeciwieństwie do przemysłu, udział rolnictwa i leśnictwa systematycznie malał. Spadek ów był szczególnie duży w latach 1950 - 1960. Wiązał się on — z jednej strony — z wysoką dynamiką produkcji przemysłowej, a z drugiej — ze znacznie wolniejszym tempem wzrostu produkcji rolniczej. Po przeprowadzeniu powszechnej kolektywizacji oraz poprawie zaopatrzenia rolników w przemysłowe środki produkcji wzrost produkcji rolniczej był szybszy, a w związku z tym spadek udziału rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego znacznie wolniejszy.

Oceniając ogólnie przemiany, jakie zaszły w działowej strukturze dochodu narodowego NRD, należy stwierdzić, że sprzyjały one przyspieszeniu tempa wzrostu gospodarczego. Jedynie spadek udziału transportu i łączności wskazuje, że ta ważna dla gospodarki narodowej dziedzina nie była należycie doceniana. Wydaje się, że w przyszłości powinna ona rozwijać się szybciej, by nie stała się wąskim przekrojem, utrudniającym dalszy, dynamiczny i harmonijny wzrost całej gospodarki narodowej.

Przemianom w strukturze tworzenia dochodu narodowego towarzyszyły zmiany w strukturze jego wykorzystania. W latach pięćdziesiątych

stopa akumulacji była relatywnie niska. Realizacja zadań związanych z odbudową gospodarki nie wymagała dużych nakładów inwestycyjnych, a opierała się głównie na pracy organizacyjnej. Poza tym, w warunkach otwartej granicy z Berlinem Zachodnim oraz narzuconej przez RFN konfrontacji sił starano się utrzymać wysoki poziom bieżącej konsumpcji społeczeństwa, ograniczając rozmiary akumulacji. Po zabezpieczeniu granicy państwowej (zamknięcie granicy z Berlinem Zachodnim nastąpiło w dniu 13 sierpnia 1961 r.) rozpoczęto realizację szerokiego programu rekonstrukcji gospodarki, co — rzecz jasna — wymagało wzrostu stopy akumulacji i znaczniejszego obciążenia społeczeństwa inwestycjami (tabela 6).

TABELA 6

*Struktura dochodu narodowego NRD podzielonego (netto) w latach
1950 - 1973
(ceny porównywalne)*

Lata	Ogółem	Spożycie	Akumulacja	
			Ogółem	W tym inwestycje netto
w %				
1950	100,0	91,5	8,5	3,1
1960	100,0	81,9	18,1	15,0
1970	100,0	76,0	24,0	20,3
1973	100,0	77,9	22,1	20,9

Źródło: *Statistisches Jahrbuch der DDR 1972, op. cit., s. 42; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit., s. 23.*

Kształtująca się do 1960 r. na niskim poziomie akumulacja nie wyrażała ani możliwości, ani też potrzeb gospodarki narodowej NRD w zakresie jej wzrostu i zmian strukturalnych. Dopiero od lat sześćdziesiątych akumulacja, której rozmiary decydują w długich okresach o wzroście gospodarczym, osiągnęła odsetek dochodu narodowego charakterystyczny dla krajów wysoko rozwiniętych. Zresztą, efekty akumulacji mogły być przez gospodarke odczuwalne tylko w warunkach pełnej regulacji granic państwowych a także wówczas, gdy zlikwidowano możliwość deformowania przez kapitał zachodnioniemiecki sposobu gospodarowania krajowymi zasobami siły roboczej (wербunek siły roboczej, sabotaż, szpiegostwo polityczne i gospodarcze).

Kolejnym przejawem przemian w makrostrukturze NRD były przesunięcia, jakie dokonały się w podziale ludności zawodowo czynnej między trzy zasadnicze sektory: I — rolnictwo i leśnictwo, II — przemysł

i budownictwo oraz III — usługi materialne i niematerialne (tabela 7).

Z danych zawartych w tabeli 7 wynika, że w NRD nastąpił systematyczny spadek udziału ludności zawodowo czynnej sektora I w ogólnej

TABELA 7
Podział ludności zawodowo czynnej w NRD

Sektory	1950	1960	1972
	w %		
Rolnictwo i leśnictwo	27,3	17,3	12,0
Przemysł i budownictwo	43,7	48,3	49,8
Usługi	29,0	34,4	38,2

Źródło: Obliczenia na podstawie: *Kraje RWPG 1950-1973, op. cit.*, ss. 12 i 13.

liczbie zawodowo czynnych oraz jednoczesny wzrost udziału sektorów II i III. Dalsze przesunięcia strukturalne kosztem — jeszcze częściowo — rolnictwa i leśnictwa, jak również przemysłu i budownictwa, będą musiały dokonywać się na rzecz usług. Z jednej bowiem strony, już obecnie rysuje się pewien niedorozwój usług w porównaniu z przemysłem, a z drugiej — praktyczne wykorzystanie zdobyczy rewolucji naukowo-technicznej wymaga wzrostu zatrudnienia w sferze usług (oświata, wychowanie, kultura, turystyka, sport, łączność, transport, służba zdrowia). Poza tym, w miarę wzrostu dochodów ludności, w szybkim tempie wzrasta popyt na wszelkiego rodzaju usługi.

W specyficznych warunkach rozwoju gospodarczego NRD przemiany strukturalne w gospodarce narodowej miały istotne znaczenie dla wzrostu dochodu narodowego. Dzięki nim usunięto te dysproporcje, które utrudniały, a nieraz wręcz uniemożliwiały proces reprodukcji społecznej, oraz tworzono warunki dla stosowania postępu technicznego i wzrostu wydajności pracy. Charakterystyczną cechą wzrostu gospodarczego NRD było stosunkowo wysokie tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych, przewyższające tempo wzrostu dochodu narodowego oraz wahania tempa wzrostu dochodu narodowego w poszczególnych okresach pięcioletnich (tabela 8).

Niewątpliwie ogólną prawidłowością jest, że w długich okresach tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych wyprzedza tempo wzrostu dochodu narodowego. W NRD jednakże różnica ta była większa niż w innych krajach europejskich (poza W. Brytanią), co w jakimś stopniu świadczyło o mniejszej ekonomicznej efektywności inwestycji. Pamiętać jednak należy, że w NRD była ona przede wszystkim wynikiem wyraźnego deficytu siły roboczej. W kraju tym praktycznie głównie wydajność pracy mogła być wykorzystana jako czynnik wzrostu dochodu narodowego i w związku z tym postęp techniczny wprowadzano tam nie tylko ze względu

TABELA 8

Tempo wzrostu dochodu narodowego, nakładów inwestycyjnych oraz przyrost nakładów inwestycyjnych na 1% przyrostu dochodu narodowego

Okresy	Średnie roczne tempo		Na 1% przyrostu dochodu narodowego przypada przyrostu nakładów inwestycyjnych (w %)
	dochodu narodowego wytworzonego	nakładów inwestycyjnych	
	w %		
1951 - 1955	13,1	17,7	1,32
1956 - 1960	7,1	14,6	2,05
1961 - 1965	3,4	4,9	1,47
1966 - 1970	5,2	10,0	1,90
1971 - 1973	5,4	2,2	0,40

Źródło: obliczenia na podstawie: *Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit.*, ss. 26 i 31.

na jego ekonomiczną opłacalność, ale dlatego, że nie było rozwiązań alternatywnych. Wymuszona deficytem siły roboczej substytucja zatrudnienia inwestycjami prowadziła do systematycznego wzrostu wydajności pracy, której znaczenie polegało na tym, że jej udział w przyroście dochodu narodowego dochodził do 90%.

Z kolei zróżnicowanie tempa wzrostu dochodu narodowego w poszczególnych pięcioleciach wiązało się z konkretnymi warunkami, jakie występowały w kraju. W pierwszym planie 5-letnim (1951 - 1955) uzyskiwano duże przyrosty produkcji dzięki powojennej odbudowie i pełniejszemu wykorzystaniu mocy produkcyjnych zakładów, które były częściowo unieruchomione wskutek działań wojennych. Jednakże rezerwy te szybko wyczerpały się i już w latach 1956 - 1960 miał miejsce wyraźny spadek tempa wzrostu dochodu narodowego. Wystąpiła tendencja do pogarszania się warunków gospodarowania, wywoływana niską sprawnością urządzeń wydobywczych w górnictwie węgla brunatnego (zamarzanie i zalewanie wodą urządzeń do wydobywania węgla metodą odkrywkową). Także w metalurgii powstawały napięcia w realizacji planów produkcyjnych, powodowane zmniejszeniem w 1956 r. zagranicznych dostaw węgla kamiennego około 700 tys. ton w stosunku do 1955 r. oraz koksu około 350 tys. ton⁵⁶. Czynnikiem, który pozwolił w znacznym stopniu przezwyciężyć trudności, występujące wówczas w gospodarce NRD, był kredyt ZSRR udzielony w wysokości 7,5 mld rubli na zakup za granicą surowców, materiałów oraz środków żywności⁵⁷.

⁵⁶ *Statistisches Jahrbuch der DDR 1957*. Berlin 1958, ss. 519 i 520.

⁵⁷ W. Ulbricht, *Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Bd. VI. Berlin 1969, s. 143.

Najniższe średnie roczne tempo wzrostu dochodu narodowego miało miejsce w latach 1961 - 1965. Na gospodarce NRD coraz dotkliwiej odbijały się straty ponoszone wcześniej z powodu niezabezpieczenia granicy państwowej (granica otwarta na odcinku 43 kilometrów między terytorium NRD a Berlinem Zachodnim), które szacowano na ponad 100 mld marek, a więc sumę równą niemal łącznym nakładom inwestycyjnym z lat 1950 - 1960⁵⁸. Ponadto, spadek tempa wzrostu gospodarczego był także wyrazem wyczerpania się ekstensywnych czynników rozwoju i wskazywał na konieczność zmian w polityce ekonomicznej. Nowy system ekonomiczny, wprowadzony w 1963 r., zwiększał materialne zainteresowanie pracowników i przedsiębiorstw efektami swojej działalności oraz uruchamiał dźwignie zmierzające do modernizacji majątku trwałego, wzrostu technicznego uzbrojenia pracy i ograniczenia nadmiernego uniwersalizmu produkcji przemysłowej. Owoce tych przedsięwzięć zaczęto zbierać w latach 1966 - 1970. Właśnie VII Zjazd SED w 1967 r. sprecyzował główne zadania, związane z dalszą modernizacją gospodarki, poprzez wzrost produkcji nowoczesnych wyrobów, unowocześnienie technik i technologii, podnoszenie kwalifikacji zawodowych pracowników i wzrost społecznej wydajności pracy.

W latach 1966 - 1970 znacznie przyspieszono tempo inwestowania, próbując w ten sposób nadrobić niektóre zaniedbania strukturalne z okresu otwartej granicy z Berlinem Zachodnim. Musiało to wywołać określone napięcia w gospodarce; przede wszystkim wystąpiły nadal opóźnienia w realizacji zadań energetyki, przemysłu chemicznego oraz tych przemyśłów, które zaopatrują przedsiębiorstwa produkujące dobra finalne w półprodukty i części. W związku z tym w latach 1971 - 1972 zdecydowano się na ograniczenie tempa inwestowania i wyrównanie naruszonych uprzednio w gospodarce narodowej dysproporcji. W połowie 1972 r. kierownictwo polityczne i państwowe NRD uznało, że gospodarka została skonsolidowana i można przejść do dalszego przyspieszenia inwestowania.

Zwiększenie produkcji społecznej, jak również poprawa efektywności gospodarowania były ciągle podporządkowane zasadzie podniesienia poziomu materialnego i kulturalnego życia społeczeństwa. Najbardziej syntetycznym miernikiem, obrazującym poziom rozwoju gospodarczego i społecznego, jest dochód narodowy w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Wzrósł on w omawianym okresie z 1478 marek w 1950 r. do 7460 marek w 1973 r.⁵⁹, a więc w przeliczeniu na porównywalną walutę międzynarodową — do około 2000 dolarów USA. W tym samym czasie nominalna płaca robocza, stanowiąca podstawowe źródło dochodów ludno-

⁵⁸ *Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR*. Berlin 1969, s. 143.

⁵⁹ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit.*, s. 23.

ści, wzrosła z 311 do 835 marek miesięcznie⁶⁰, co przy stałych cenach detalicznych oznacza wyraźny wzrost płacy realnej.

Ważnym także elementem kształtującym dochody ludności NRD, częściowo bezpośrednio poprzez wypłatę rent, emerytur, zasiłków, a częściowo pośrednio na drodze bezpłatnego zaopatrywania ludności w leki oraz świadczenia nieodpłatnych usług, były wydatki państwa na cele zabezpieczenia społecznego. Wzrosły one z 4,6 mld marek w 1950 r. do 19,9 mld marek w roku 1973⁶¹. W 1972 r. podniesiono stawki emerytur dla 3,7 mln osób, podwyższając przeciętną miesięczną emeryturę i rentę do 233 marek.

Wzrost dochodów ludności powodował z jednej strony podnoszenie ogólnego poziomu spożycia, a z drugiej — przeobrażenia w jego wewnętrznej strukturze (tabela 9).

TABELA 9

Spożycie niektórych artykułów żywnościowych w NRD na jednego mieszkańca

Artykuły żywnościowe	1960	1970	1972
	w kilogramach		
zboża	102	97	96
ziemniaki	174	154	134
warzywa	61	85	91
mięso	55	66	71
tłuszcze	33	34	33
jaja kurze	10,9	13,3	13,6

Źródło: *Kraje RWPG 1950 - 1973, op. cit., ss. 148 - 150*

Wraz ze wzrostem poziomu odżywiania zachodziły w spożyciu artykułów żywnościowych zmiany, które polegały na tym, że powiększała się konsumpcja wysokowartościowych produktów żywnościowych, jak: mięso i przetwory mięsne, warzywa, jaja, a jednocześnie malało spożycie przetworów zbożowych i ziemniaków. Nadal wszakże społeczeństwo NRD przeznaczają zbyt dużo środków pieniężnych (w 1973 r. — 53,3% ogólnej wartości detalicznych obrotów handlowych) na zakup artykułów żywnościowych, a zbyt mało na zakup dóbr przemysłowych i usług.

Podsumowując należy stwierdzić, że chociaż w gospodarce NRD wystąpiły względnie wysokie koszty inwestycyjne wzrostu gospodarczego i nadal stoją przed nią różne skomplikowane zadania, to jednak tendencje kształtowania się podstawowych wielkości i głównych relacji makro-

⁶⁰ *Ibidem*, s. 123.

⁶¹ *Ibidem*, s. 119.

ekonomicznych wykazywały w pełni racjonalność gospodarowania i potwierdziły słuszność polityki strukturalnej. W procesie pomnażania dochodu narodowego większą rolę spełniał czynnik inwestycji aniżeli zatrudnienie, a techniczne uzbrojenie pracy wykazywało znacznie niższą dynamikę wzrostu niż wydajność pracy i wreszcie produktywność środków trwałych wyprzedzała kapitałochłonność produkcji (tabela 10).

TABELA 10

Niektóre wielkości i relacje w gospodarce NRD
(ceny porównywalne)

Wielkości i relacje ekonomiczne	Jednostka miary	1950	1960	1973	Wskaźnik 1973 1950
1. Dochód narodowy wytworzony	mld marek	27,2	71,0	126,7	464,3
2. Zatrudnienie w produkcji materialnej	mln osób	6,3	6,5	6,4	101,6
3. Produkcyjny majątek trwały	mld marek	121,3	161,9	326,1	268,8
4. Inwestycje	mld marek	3,6	16,1	37,2	1033,3
5. Wydajność pracy (poz. 1: poz. 2)	tys. marek	4,3	10,9	19,8	460,4
6. Kapitałochłonność produkcji (poz. 3: poz. 1)	marka	4,45	2,28	2,57	57,0
7. Produktywność majątku trwałego (poz. 1: poz. 3)	marka	0,224	0,438	0,388	173,1
8. Techniczne uzbrojenie pracy (poz. 3: poz. 2)	tys. marek	19,7	24,9	50,9	260,0

Źródło: obliczenia na podstawie: *Statistisches Jahrbuch der DDR 1972, op. cit.*, ss. 17-50; *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, op. cit.* ss. 23 - 34.

Z danych tabeli 10 wynika, że w omawianym okresie najszybciej wzrosły inwestycje (ponad 10 razy). Wiąże się to ze specyficzną sytuacją demograficzną i wynikającego zeń olbrzymiego deficytu siły roboczej, prowadzącego do tego, że występować musiała szeroka substytucja zatrudnienia inwestycjami. W dalszej kolejności najwyższą dynamikę wykazywały dochód narodowy, wydajność pracy, produkcyjny majątek trwały, techniczne uzbrojenie pracy i produktywność majątku trwałego.

Proces przemian strukturalnych w gospodarce NRD nie został oczywiście zakończony. Do 1975 r. już około 15% przyrostu mocy energetycznych powinny dać elektrownie atomowe, winny być zwiększone moce produkcyjne zakładów dostarczających materiały i półfabrykaty przedsiębiorstwom wytwarzającym produkty finalne. W dalszej natomiast perspektywie muszą być ustalone prawidłowe relacje między strukturą

produkcji i konsumpcji w skali ogólnospołecznej⁶². Dotychczas więcej niż połowa produkcji globalnej służyła potrzebom w zakresie żywności, ubrania i utrzymywania domowych gospodarstw, a więc tym kompleksom potrzeb, które w przyszłości rozwijać się będą wolniej, aniżeli kształcenie, kultura, nauka, wypoczynek, ochrona zdrowia, opieka społeczna, turystyka czy sport.

⁶² G. Knobloch, *Bedürfnisse und volkswirtschaftliche Grundproportionen*. „Wirtschaftswissenschaft” nr 8/1972, ss. 1135-1149; K. Steinitz, *Wie wird der langfristige Plan 1976 bis 1990 ausgearbeitet*. „Die Wirtschaft” nr 38/1972, ss. 4-5.